

Kapitel 12: Italienske strejftog

Italien har vi skabt, nu skal vi skabe italienere
(Massimo d'Azeglio 1860)

Revolution og republik i Napoli 1799 – og Trier 1989

Hvad skal man lave en forårsagtig lørdag eftermiddag i Trier? Det store Landesmuseum med de righoldige samlinger fra Triers tid som hovedstad i det romerske rige er lukket, amfiteatret holder siesta og Porta Nigra, den største, bevarede romerske byport i verden har jeg allerede besøgt. Rigtigt, man kan besøge Karl Marx' fødehus! Her i hovedstaden i det spidsborgerlige, tilbagestående, katolske ærkebispedømme kom Marx til verden i 1818. Det har byen, som indtil oprettelsen af det nye universitet i 1970 var "knallschwartz", lige siden forsøgt at glemme. I 1947 blev byrådet omsider tvunget til at opkalde en gade efter ham. Logisk nok udsøgte de sig Brückenstrasse, der dengang som i dag er centrum for hasardspil og prostitution. Dog omdøbte de kun den del af gaden, hvor Marx' fødehus ikke lå. Derfor er adressen på Karl-Marx-Haus stadigvæk Brückenstrasse 10, selv om gaden nogle få huse længere væk hedder Karl Marx Strasse. Huset er i mellemtiden blev smukt restaureret på SPD's regning og har åbent til kl.6 om aftenen. Og har mange besøgende! Indtil sommeren 1989 var der ikke en eneste østeuropæisk, kinesisk eller anden 'realsocialistisk' delegation i Vesttyskland uden at aflægge det obligate, andægtige besøg i profetens fødehjem. Det har ændret sig nu, men indtil 1989 var huset et ideologisk relativt neutralt berøringspunkt mellem socialdemokrater og kommunister. Af samme grund indrettede SPD en aflægger af partiets forskningsinstitut, den såkaldte Friedrich Ebert Stiftung i et arkitektonisk vellykket, nybygget hus lige rundt om hjørnet. Dette såkaldte Studienzentrum har også åbent, og jeg går ind efter at være kørt træet i monterne med førsteudgaverne af Marx' og Engels' værker på alverdens sprog og biblioteket, hvor man med yderste akribi forsøger at samle alle de bøger, Marx på noget tidspunkt har haft i hånden, uanset om han skrev bemærkninger i marginen eller ej.

hvad finder man så andet end en mindeudstilling om den kortvarige, mislykkede republik i Napoli i foråret 1799. Arrangeret af det energiske Istituto Italiano per gli Studi Filosofici i Napoli og betalt af det italienske kulturministerium. Et forsøg på her i 200-året for den franske revolution at minde om, at der ikke kun var revolution i Frankrig, men også i Italien. En revolution som mislykkedes, fordi Napoleon afviklede revolutionen i Frankrig og startede en verdensomspændende krig med England. Hvem har nogen sinde hørt om den "Parthenopæiske Republik"? Slår man op i det sidste ordentlige leksikon, der er blevet lavet i Danmark, Salmonsens, er der kun to lakoniske linier, selv om dette værk ellers er en guldgrube for historikere med sine alenlange opslag om selv det mindste historiske fænomen. Salmonsens havde ikke tiltro til flyvemaskinens fremtid, men der er ikke den person eller begivenhed fra 1700- og 1800-tallet eller antikken, som man ikke får grundig og kompetent besked om her. Undtagen republikken i Napoli altså. Den var den sidste af de jacobinske republikker i Italien mellem 1796 og 1799, dvs. selvstændige italienske forsøg på at gennemføre oplysningstidens idealer i det såkaldte jacobinske træår, il triennio jacobino. Kongeriget Napoli – alt syd for Pavestaten – var i 1734 blevet genoprettet som selvstændigt kongerige omend stadig med medlemmer af det spanske kongehus på tronen. Det var ikke et mønstereksempel på velstyret,

oplyst enevælde, men bestemt heller ikke det håbløst underudviklede og korrupte foretagende, det har været siden samlingen af Italien i midten af 1800-tallet. Den intellektuelle elite i Napoli var blandt de fremmeste tænkere i Europa sammen med de økonomiske teoretikere i Milano. Tænkere som Filangieri og Tanucci står ikke tilbage for nogen i Europa, tværtimod. For slet ikke at nævne den berømte, men i sin samtid miskendte Giambattista Vico. De napolitanske oplysningsfilosoffer kom ikke igennem med deres reformprogram, sådan som det lykkedes deres kolleger i Danmark i 1780'erne. Men det gjorde de franske intellektuelle heller ikke. Netop derfor kom det til revolution i Frankrig.

Det lykkedes ikke i Napoli i første omgang. 1793 havde Ferdinando IV erklæret den franske republik krig, efter at den havde henrettet hans kongelige kollega Louis XVI. Især ophidsedes det borbonske herskerpar i Napoli over, at republikken henrettede Marie Antoinette, søster til Ferdinandos hustru Maria Carolina – de var begge døtre af kejserinden af Østrig Maria Theresia. 1796 blev Napoli tvunget til fred, men i 1798 tilsluttede det sig Østrigs, Englands og Ruslands krig mod Frankrig. Havnene åbnedes for den engelske flåde under admiral Nelson og den borbonske hær angreb de franske tropper i Rom. Admiral Nelson befæstede alliancen yderligere gennem sin affære med den britiske ambassadørs kone Emma Hamilton. Hun var nemlig nær veninde med Maria Carolina. Franskmændene under general Championnet slog imidlertid igen, og kongeparret flygtede på et engelsk krigsskib til Palermo på Sicilien og overlod hovedstaden til sin skæbne. Så besluttede et lille, jacobinsk indstillet mindretal af intellektuelle at overtage ansvaret i det magtvakuum, der var opstået, og som byens underklasse, de såkaldte "lazaroner", i lazari havde udnyttet til at gå på gaden og tage magten. 22. januar 1799 udråbte de den såkaldte "parthenopæiske republik" – efter den klassiske græske betegnelse for Napoli. De tilkaldte franske tropper, som nedkæmpede byens underklasse i løbet af tre dages forbitret kamp.

Ro til at gennemføre deres revolution fra oven fik de napolitanske jacobinere imidlertid aldrig. Den katolske bondebefolkning ville ikke vide af disse gudløse modernisatorer og sluttede sig til kardinal Ruffo fra Calabria. Han erklærede hellig krig mod de revolutionære og franskmændene på samme måde, som præsterne få år tidligere havde forsøgt det i det vestlige Frankrig, La Vendée. I modsætning til der lykkedes det la Santa Fede, som de kontrarevolutionære kaldtes, at erobre hele landet. 13. juni 1799 erobrede de Napoli med dens lille franske garnison. Kardinal Ruffo forhandlede en ærefuld kapitulation, men blev underkendt af sin hævnørstende konge. På foranledning af admiral Nelson, der som belønning for sine tjenester senere fik overdraget det største gods i riget, Brontë på Østsicilien til sig og sine arvinger – et gods de stadig har omend i formindsket skikkelse efter jordreformerne i 1950 – henrettede sejrherrene ca. hundrede af de ledende revolutionære. De havde ikke gjort sig skyldige i andet end at udfylde et magttomrum, som kongen selv havde skabt ved sin flugt, men det forhold, at de havde gjort det i forbund med de hadede franskmænd, var nok til at de skulle hænges. Og det blev de. Derved udryddedes blomsten af den napolitanske intelligens, og grunden blev lagt til den fundamentale afstand mellem folk og elite, som siden har præget Syditalien.

De revolutionære var typiske, naive, velmenende intellektuelle, som ikke kunne forestille sig, at 'folket' ville noget som helst andet end at blive ledet af dem, de bedste, de klogeste og de velmenende. Ja de fleste af dem forestillede sig vel egentlig slet ikke, at bønderne hørte med til det 'folk', hvis interesser republikken skulle tjene. Det var deres fejl. Men de kyniske engelske politikere med søhelten Nelson i spidsen og det kortsynede, stupide, hævnørstende

kongepar har den største skyld for den senere ulykkelige udvikling i Syditalien. Det er den historie, som blev oprullet i dokumenter og stik på udstillingen i Karl-Marx-Haus, og som man kunne se sig klog på en lørdag eftermiddag i 1989, mens muren blev revet ned i Berlin.

Afrika i vore stuer

Ingen italiensk by med respekt for sig selv er uden en Corso eller Piazza Garibaldi, Cavour, Vittorio Emanuele. Nogle egne som Sicilien og Le Marche ved Adriaterhavet understreger deres republikanske sindelag med større mindetavler for Garibaldi end for Cavour. Det vigtigste er dog enigheden om myten om Italiens genforening (Risorgimento) i de glørværdige år 1859-60. Kongeriget Piemonte, som lagde hær, politi og kongehus til samlingsprocessen, er af mange samtidige iagttagere og senere historikere blevet sammenlignet med Preussen. Og så meget sandt er der i sammenligningen, at begge stater i århundreder overanstrengte sig økonomisk for at opretholde en større hær, end landet kunne bære, og at de kom til at sætte deres militære og centraliserende administrative præg på den nyoprettede enhedsstat. Hovedforskellen på de to samlingsprocesser er, at den italienske ækvivalent til preussiske junkere, de store katolske godsejere i Nord- og Mellemitalien, stort set holdt sig uden for det politiske liv efter 1870, fordi paven ikke anerkendte den nye stat, som med magt havde gjort hans by til sin hovedstad. Der kom til at mangle en elite, som både havde social og politisk prestige.

Giuseppe Garibaldi blev født i 1807 i Nizza (det nuværende Nice). Han udviklede sig til det liberale 1800-tals ærketypiske revolutionshelt: Stærk, smuk, en kvindebedårer, der blev opsøgt af det victorianske, britiske aristokratis damer på jagt efter revolutionære souvenirs i form af hårløkker og afklippede neglestumper. Han begyndte som sømand, blev professionel revolutionær i 1830'ernes Italien, emigrerede til Sydamerika, hvor han grundlagde sit revolutionære ry og erhvervede sig kendskab til guerillakrigsførelse. I 1848 vendte han hjem igen for at deltage i den første forgæves runde af Italiens samling. I kampene 1848-49 mod østrigerne indlagde han sig stor hæder hos det almindelige folk såvel som hos det piemontesiske kongehus. Han blev en legende over hele Europa, således at ambassadører og politikere – og deres hustruer og døtre – besøgte ham i en lind strøm, selv efter at han i 1854 slog sig ned i selvvalgt eksil på den lille isolerede ø Caprera mellem Sardinien og Corsica.

Samlingen af de norditalienske stater blev planlagt af den intelligente piemontesiske politiker Camille Cavour og gennemført med militær hjælp fra det andet franske kejserrige under Louis Bonaparte III i 1859. Cavour havde aldrig tænkt sig at gå videre end til oprettelsen af en stat omkring aksen Torino-Milano, men accepterede hurtigt indlemmelsen af Toscana og de øvrige mellemitalienske hertugdømmer plus dele af pavestaten omkring Bologna, da spontane oprør og påfølgende folkeafstemninger bragte disse territorier inden for rækkevidde. Cavour havde aldrig besøgt Syditalien og følte sig langt bedre hjemme i London end i Rom, som han kun havde besøgt én gang. Iøvrigt foretrak han sit modersmål fransk frem for klassisk italiensk, som det taltes i Firenze. Hans storpolitisk velberegne manøvre blev imidlertid forpurret af et antal uforudsete størrelser; den nationalrevolutionære idealisme anført af Garibaldi, kong Vittorio Emanueles dynatiske ærgerrighed, det napoletanske kongedømmes overraskende svaghed og den sicilianske bondebefolknings hunger efter jord.

Sicilien var sammen med øen Sardinien den eneste del af Italien, der havde undgået de sociale følger af revolutionerne i 1790'erne og de efterfølgende napoleonske reformer. I disse egne havde bønderne aldrig vundet den ejendomsret til deres jord, der ville have integreret dem i det sociale system som en bevarende, konservativ kraft. Godsejeren (il latifondista) overvågede strengt sine fæstere ved hjælp af bevæbnede vagter (campieri). Han havde fuldstændig kontrol over de lokale myndigheder, og var den eneste effektive magt i kongeriget Begge Sicilier, som det napoletanske rige af historisk tilfældige grunde officielt hed. Flertallet af sicilianerne var jordløse landarbejdere, som vandrede mange kilometer til fods fra deres landsbyer (med op til 10.000 indbyggere) for at arbejde på godsernes marker. I tider med stigende priser på brødkorn udbrød der med regelmæssige mellemrum desperate og udsigtsløse oprør.

Sådan gik det også i 1860. Over hele øen flammede vreden op mod ågerkarlene, notarerne og fogederne (gabellotti). Den 4. april bredte oprøret sig til Palermo. Denne gang blot med den forskel, at den professionelle revolutionære Giuseppe Garibaldi i Genova ventede på, at et sådant oprør skulle bryde ud. Han havde med den piemontesiske regerings stiltiende billigelse samlet et stort lager af våben for at kunne starte et oprør. Han ville ikke risikere den skæbne at blive spiddet på mistænksomme, fremmedhadende bønders høtyve, som det var sket for flere af hans revolutionære forgængere fra Norditalien og fulgte derfor oprøret på Sicilien meget nøje. Men med aprilopstanden så tiden omsider ud til at være moden. Cavour beslaglagde ganske vist våbenlageret, men støtten strømmede ind fra nær og fjern. Oberst Colt i USA sendte et par hundrede af sine nye seksløbere, Royal Ordnance Factory i Storbritannien bidrog med moderne riflede geværer, men afgørende var støtten fra Ansaldo våbenfabrikkerne i Genova. Penge kom i dråber fra mange kilder, herunder Lady Byron og hertugen af Wellington. Byer som Parma og Pavia sendte særligt store beløb. I mellemtiden strømmede frivillige til Genova. En iagttagere bemærkede, at over halvdelen var under tyve år. Mange var studerende, som håbede på en hurtig karriere uden om den trælse eksamensvej, bevilliget af et taknemmeligt fædreland. Af de 1089, som udgjorde Garibaldi's hær, kom hovedparten fra norditalienske byer. Et lille antal var politiske flygtninge fra kongeriget Napoli, andre romantiske kunstnere. Den yngste var elleve, den ældste havde kæmpet under kejser Napoléon I et halvt århundrede tidligere.

Ombord på de to hjuldampere sejlede denne optimistiske skare patrioter afsted for at angribe et område forsvaret af 40.000 veltrænede, professionelle soldater. Et umuligt forehavende skulle enhver realistisk vurdering sige. Trods intens overvågning fra Begge Siciliers flåde lykkedes det Garibaldi uhindret at gå i land i Marsala yderst mod vest. Han vandt over en mindre udsendt styrke og samlede 3000 usselt bevæbnede guerillaer omkring sig. Med denne flok og hjulpet af sit ry som uovervindelig i slag, angreb han den svært befæstede by Palermo. Tilsmilet af et fantastisk held og godt hjulpet af et oprør i byen, nedkæmpede han den overraskede garnison. Det utrolige var sket! General Lanza kapitulerede med sine 20.000 mand mod at få fri afsejling til Napoli. Det gav Garibaldi seks uger til at konsolidere sit herredømme og forberede sit næste skridt. Alt under ivrig bevågenhed fra verdenspressen, der med Alexandre Dumas i spidsen spændt dækkede hvert skridt, som denne det borgerlige Europas helteskikkelse tog.

Garibaldi udråbte først sig selv til diktator over Sicilien; i kraft af denne stilling proklamerede han afskaffelsen af nogle hadede kornskatter. De jordløse bønder opfattede denne handling som en proklamation af den sociale revolution og delte prompte jorden mellem sig efter at

have myrdet og plyndret deres herrer, de såkaldte galantuomini. Det skræmte såvel den jordejende adel som Garibaldi's radikale demokrater – i det omfang disse sidste overhovedet forstod, hvad der skete. De revolutionære befriere var ankommet, drømmende om den ø de havde læst om i skolens latintimer, en ø der som en lysthave flød af vin og honning og havde været et kornkammer for verdensbyen Rom. Som en af ekspeditionsdeltagerne, Bandi senere skrev:

Endelig var vi på Sicilien, på den af de legendariske poeter besungne ø, denne gudernes bolig med dansende nymfer i skovene og najader i kilderne; vi var på vulkanernes ø; denne filosofiens og det italienske sprogs vugge. (citeret efter Ehnmark 1979, 56).

Og hvad fandt de så? Et bagende varmt, solsvdent og øde landskab, beboet af nogle små, mørklødede mennesker, hvis sprog de ikke forstod. De kaldte dem beduiner og følte sig i Afrika. "Beduinerne chokoladefarvede i ansigterne", skrev Bandi og fortsatte:

De taler et barbarisk, uforståeligt og meget afrikansk sprog. De fniser umotiveret, lader sig ikke befri med passende andagtsfuldhed og farer forvildede omkrig. (citeret efter Ehnmark 1979, 56).

Og så begyndte de oven i købet en social revolution uden at være blevet bedt om det. Den sicilianske adel erkendte lynhurtigt den virkelige fare og begav sig til Garibaldi for at redde sig selv og den eksisterende samfundsorden. Og de blev mødt med forståelse. Det var en politisk, ikke en social revolution, som Garibaldi og hans tusind mand havde villet, og bønderne blev slået ned med hård hånd. Til gengæld støttede den gamle overklasse Garibaldi, så han kunne fortsætte sin sejrsmarch på fatslandet. Op gennem Calabria til Napoli gik det. Først da han truede pavens besiddelser og den franske hærstyrke, der siden 1849 havde bevogtet pave Pius IX, greb Cavour ind. Ved en hastig manøvre indlemmedes resten af Pavestaten i Norditalien, så Vittorio Emanuele i spidsen for sin regulære hær kunne marchere guerillalederen Garibaldi møde og officielt modtage kongeriget Begge Sicilier af hans hånd.

Over for stormagterne lykkedes dette brud på magtbalancen og på alle officielle og uofficielle aftaler. Cavour formåede at overbevise dem om, at Piemonte kun havde grebet ind for at forhindre noget meget værre, en egentlig social revolution i Syditalien. Byttet viste sig dog at blive svært at sluge, på trods af Garibaldi's godmodige afgivelse af magten. Det blev nødvendigt at stationere næsten hele den piemontesiske hær i Syditalien for at nedkæmpe det bondeoprør, som skuffelsen over det reelle indhold af "foreningen" udløste. Oprøret varede fra 1861 til 1865 og kostede langt flere ofre end samtlige Risorgimento-krigene (og er derfor en sigende parallel til den borgerkrig, der på samme tid udkæmpedes mellem staterne i den amerikanske føderation om retten til at træde ud af forbundet). Men på det statsligt-politiske plan lykkedes foreningen af Italiens uforenede stater.

Det var ret beset mærkeligt. For den stat, der kom ud af Risorgimentoen, har været hærget af en lang række problemer og kriser, som italienerne selv har været de første til at påpege og beklage. Generationer af udviklingsforskere, italienske såvel som udenlandske, har ikke kunnet forklare, hvorfor der blev ved med at eksistere et efgrundsdybt økonomisk svælg mellem nord og syd, ja at forskellen faktisk voksede snarere end formindskedes trods alverdens hjælpeforanstaltninger. Først 1970'ernes kritiske forskning har påvist, at Syditalien som helhed bidrog forholdsvis mere til statens udgifter end det rigere nord. Og fik meget

mindre igen i form af investeringer i veje, skoler, jernbaner osv. De eneste, der profiterede på samlingen, var de syditalienske jurister, som oversvømmede enhedsstatens apparat og bidrog til at "nationalisere korrupsionen". Indenfor de senere år har også mafiaen fra Sicilien og dens modstykker camorraen i Napoli og ndranghetaen i Calabria bredt sig uden for de gamle jagtmarker i syd og har invaderet det industrialiserede nord. Ikke underligt at en del historikere har spurgt, om det ikke ville have været bedre for befolkningerne i syd såvel som nord at have undværet foreningen. Enkelte går endog så vidt som til at spørge, om ikke Poslettens beboere ville have haft det bedre under et oplyst bureaukrati end under det de fik.

Under alle omstændigheder begynder Afrika stadig syd for Rom – siger norditalienerne, mens syditalienerne til gengæld omtaler Milano som en stor by i Tyskland.

Fester og ceremonier blandt katolikker og kommunister

Da lederen af det italienske kommunistparti, PCI, Enrico Berlinguer døde i maj 1984 midt under den hektiske valgkamp til Europaparlamentet udløste det nærmest landesorg. Han blev fulgt til graven af et bredt udsnit af den italienske befolkning, hvor han havde opnået en popularitet på tværs af partigrænser og classeskel, der gjorde ham til den mest samlende politiske personlighed ved siden af den polske pave Wojtyła, Johannes Paul II. Vælgerne kvitterede ved at give PCI dets bedste valg nogensinde, omend det nok også spillede ind, at italienerne al Europa-retorik til trods ikke regnede det for et vigtigt valg og derfor betragtede det som velegnet til en symbolsk markering. PCI blev dengang det største parti overhovedet, nogle få promise foran det andet dominerende parti de kristelige demokrater, DC, der ellers siden 1948 uantastet har indtaget pladsen som det største parti. Dette ville ikke være sket i dag, hvor den kommunistiske politiske kultur er i opløsning og splittet mellem en socialdemokratisk og en mere traditionel fløj. Men episoden er velegnet til at belyse forholdet mellem politik og religion i Italien.

Såvel overfladiske turistiagttagelser som grundige sociologiske undersøgelser viser, at Italien er befolket af praktiserende katolikker. Fremmødet ved søndagsmessen er ganske vist i tilbagegang, men kirkegangen er helt usammenligneligt meget højere end i andre højt industrialiserede lande. Om denne kirkegang så er ensbetydende med, at italienerne er dybt troende, er en anden sag. Det er svært at måle tro, men der er mange indicier på en traditionel skepsis over religionens trøst, på linie med den udbredte skepsis overfor den anden autoritet, staten, som italienerne heller intet godt forventer sig af. Nogle religionssociologer har karakteriseret italienerne som et ikke-religiøst folk, der går i kirke (Burgalassi 1968 og 1974). Men de bekender sig altså helt overvejende som katolikker? Hvordan kunne denne bekendelse gå i spænd med opslutningen bag det kommunistiske parti, der især var markant på lokalt plan? Hvordan kunne de samme mennesker tilsyneladende konfliktløst gå i kirke og der høre på fordømmelser af kommunismens materialisme og gudløshed, og samtidig stemme på, ja være medlemmer af et kommunistisk parti? Kirken har aldrig kunnet forklare det. Når den overhovedet har udtalt sig, har den stort set hævdet, at menigheden blev vildledt og bedraget af den kommunistiske propaganda til at støtte en politik, hvis konsekvenser den ikke kendte og ikke kunne overskue. Denne opfattelse ligger til grund for en af de mest udbredte fremstillinger af begrebet "den katolske kommunist", Giovannino Guareschis bog *Don Camillos lille verden* fra 1948. Her skildres kommunisterne som velmenende, men i sidste instans enfoldige og vildledte mennesker, overfor den kun tilsyneladende uvidende præst Don

Camillo, der trods alt formår at få lokalsamfundet til fungere på grundlag af kirkens værdier ved hjælp af sine uortodokse metoder, tørre tæsk og hjertevarme i kærlig blanding.

Vælgerundersøgelser fra andre lande kunne godt støtte en sådan opfattelse. Adspurgte er mange vælgere ofte ikke i stand til at forklare, hvorfor de stemmer på et bestemt politisk parti og ofte har de et yderst upræcist begreb om, hvad partiets program går ud på. Men det skal man ikke lade sig narre af; folk flest er oftest udmærket i stand til se igennem de programmatiske røgslør og tage bestik af partiernes egentlige handlinger. Og oftest har de en meget klar forestilling om deres egne og samfundets interesser. Især i Italien er billedet af uoplyste og bedragne vælgere utilfredsstillende. Organisationsgraden er høj og i hvert fald tidligere blev der ofte holdt møder i de politiske partiers lokalafdelinger. Den der én gang har overværet et politisk møde i en kommunistisk lokalafdeling med sofistikerede debatter vil aldrig igen fremsætte påstanden om de bedragede og uvidende masser. Det er meget rigtigt, at det kneb med at omsætte de højtflyvende idéer i praktisk handling – det indvendte besøgende nordiske socialdemokrater ofte – men analyseevnen og informationsniveauet fejlede ikke noget. Nu findes dette politiske liv stort set ikke længere. I takt med den almindelige modernisering og postpolitisering har også de italienske vælgere trukket sig tilbage til TV-apparaterne. Men dagspressen er stadig levende optaget af politik og har en høj, omend indforstået standard.

Grunden til kynismen og apatien blandt italienske vælgere skal altså ikke findes i en særlig mangel på oplysthed. Forklaringen ligger snarere i karakteren af de to størrelser, den katolske kirke og det kommunistiske parti. De toneangivende, amerikanske samfundsforskere gjorde sig det tidligere svært at forstå situationen ved at opfatte forholdet som en strid mellem totalitære, hinanden udelukkende ideologier. Det kunne der ganske vist godt findes belæg for hos de kommunistiske teoretikere for slet ikke at tale om de katolske integralistiske tænkere. Antonio Gramsci, en af de største socialistiske tænkere i dette århundrede, som døde efter et langvarigt fængselsophold i 1930'erne, formulerede i sine efterladte fængselsnotater opfattelsen af en strukturel lighed mellem kirken og det kommunistiske parti. Dette storværk er netop udkommet på dansk. I 1970'erne (for)læste store dele af den europæiske venstrefløj sig på Antonio Gramsci i eftersøgningen af ikke-stalinistiske udgaver af marxismen. Gramsci blev fængslet i 1927 og tilbragte de sidste ti år af sit liv i fascistisk fængsel. Under dette ophold skrev han sine såkaldte "Fængselsoptegnelser" (Quaderni del Carcere) i 27 hæfter. Efter krigen blev de udgivet i redigeret form af Gramscis efterfølger som leder af kommunistpartiet, Palmiro Togliatti, og det var dem, der lagde grunden til Gramscis berømmelse som selvstændig marxistisk tænker. Rækkevidden af Gramscis opgør med kommunismens (og marxismens) doktriner er stadig omstridt pga. det kryptiske sprog og de raffinerede sløringer, han benyttede af hensyn til censuren i fængslet så vel som i partiet uden for murene. I 1975 udgav Valentino Gerratana en tekstkritisk udgave, som bl. a. adskiller sig fra Togliattis ved at være kronologisk, ikke tematisk ordnet. Omkostningen ved dette princip er, at det er vanskeligt at følge Gramscis springende tankegang, idet nedskriften fulgte hans læsning og ikke var tematisk organiseret som Togliattis redigering.

I sin parallelisering af kommunismen og katolicismen tænkte Gramsci ikke så meget på dem som altomfattende tanke-systemer men snarere som samfundsorganisationer, der søger at omfatte og tilrettelægge livet for de enkelte mennesker fra vugge til grav. En kultur eller livsform snarere end blot og bart ideologier. De søger begge at etablere kulturel dominans – med Gramscis eget udtryk hegemoni. Men som Palmiro Togliatti eksplicit formulerede det i

den nye, national strategi, han anlagde efter “den store vending” i 1944, står religionen ikke i absolut modsætning til en kommunistisk politisk overbevisning og praksis, som ikke bør bevæge sig ind på eksistentielle spørgsmål om meningen med liv og død. Det er snarere sådan, at de deler de forskellige sider af menneskelivet mellem sig. En opdeling og reel sameksistens, der blev understreget under Berlinguer. Kirken, især de ledende dele af hierarkiet, har haft sværere ved at acceptere muligheden af gensidig tolerance og sameksistens. Pave Johannes XXIII havde stor betydning for en udsoning, men så sent som i 1974 udkæmpede kirken et stort slag mod skilsmisselovgivningen – som den tabte – og senere mod abortlovgivningen, som nærmest endte uafgjort. På dette plan har modsætningerne nu efterhånden udjævnet sig i takt med den almindelige sækularisering, der også har indfundet sig med den almindelige industrielle modernisering.

Den mest afgørende grund til at modsætningerne, trods det kompromissøgende kommunistiske partis udstrakte hånd blev holdt i live helt til for nylig, er den økonomiske og politiske struktur, der efter 2. verdenskrig er bygget op omkring det kristeligt demokratiske parti, DC. Italien arvede efter fascismen en økonomisk struktur med stor statslig indflydelse på økonomien – ca. 50 % af industrien er stadig i offentlig eje. DC infiltrerede systematisk disse industrier i overensstemmelse med en strategi udarbejdet af partiets leder Amintore Fanfani i begyndelsen af 1950'erne. Partiet har siden da drevet disse industrier som private len med omfattende skandaler og elendige resultater til følge. På samme måde tiltog DC sig mange steder den politiske magt på lokalt foruden på det centrale plan og gjorde det i mange år til en betingelse for offentlig ansættelse til alt fra gadefejter til professor, at man stemte på DC. Dette system kaldes af italienere for *sottogoverno*. Den politiske kamp på det ideologiske programplan, som vi hører mest om, er sandsynligvis den mindst vigtige. Den vigtigste foregår omkring organiseringen af livet, i de offentlige fester og demonstrationer, der er så central en del af den italienske hverdag. Vil man have et indtryk af dette liv, skal man overvære en af de tusindvis af lokale “*festa dell' Unità*” (festivaler til støtte for kommunisternes avis, *l'Unità*), der til midt i 1980'erne afholdtes overalt i landet, og de tilsvarende men langt færre “*festa dell' Amicizia*” (venskabsfester) af DC. På disse festivaler konsumeredes mad og vin i tonsvis tilberedt af de lokale aktivister, den ene gang om året de italienske mænd går i køkkenet under offentlighedens beundring, mens deres koner knokler med at lave pasta og vaske op ude bagved. Samtidig bekræftes hierarkiet på en subtil måde, ved at højtstående funktionærer og parlamentsmedlemmer denne ene gang optræder i rollen som underordnede og styrter svedende rundt for st servere for de menige partimedlemmer. Som ved karnevallerne i de traditionelle bondesamfund bekræftes uligheden ved, at der byttes om på top og bund i bestemte undtagelsessituationer (Kertzner 1980).

Tidligere var det kirken, som havde monopol på at arrangere processioner og fester, men dette monopol overgik en lang periode i efterkrigstiden, især i det såkaldte røde bælte i Mellemitalien, til kommunisterne. Festen er den ydre manifestation af kampen om livsformen i det italienske samfund. Meget få af deltagerne lyttede til de traditionelt iscenesatte taler på kommunisternes møder. Mens talerne rasede mod regeringen, de knyttede næver blev hævet, de røde faner smældede og de traditionelle valgslogans rungede fra højtalerne, spiste det helt overvejende flertal af deltagerne uanfægtet videre og glædede sig til den rockkoncert, de gamle amerikanske film, den video eller breakdance, de var kommet efter. Men aktivisterne frustreredes ikke i nævneværdig grad over denne politiske passivitet, som de ville have gjort i de mere inderlige nordiske socialdemokratier. Italienere ved godt, at det afgørende er den plads i samfundet og fysisk på gaden – *piazzaen*, som de siger – deres parti få via

aktivisternes hårde slid med arrangementet. Foruden bekræftelsen og fornemmelsen af sammenhold, der skabes ved det hårde slid bag standene.

Efterkrigstidens modsætningsforhold mellem katolicisme og kommunisme var en variant af det gamle modsætningsforhold mellem stat og kirke. Vatikanet var fra fra begyndelsen fjendtligt stemt overfor den forenede italienske stat, der blev oprettet i 1860. Allerede Machiavelli havde gjort opmærksom på, at eksistensen af pavemagten på den italienske halvø umuliggjorde dannelsen af en samlet nationalstat. Da det alligevel skete pga. en uforudset og heldig udenrigspolitisk konjunktur i 1850'erne, var det på trods af pavens forbitrede modstand. En situation der ikke forbedredes, da italienske soldater 20. september 1870 invaderede byen Rom ved Porta Pia og udråbte den til hovedstad i den nye italienske stat. Pius IX gik i indre eksil og erklærede sig som fange i Vatikanet. Denne boykot varede til langt ind i det 20. århundrede. Skiftende paver forbød menige katolikker at tage del i statens affærer, ja overhovedet at stemme, og ekskommunikerede konger og ministerpræsidenter. Det var en af grundene til, at den italienske politiske elite blev så begrænset. Først efter at det fascistiske parti havde gennemført et autoritært diktatur i januar 1925 godt to år efter marchen mod Rom i oktober 1922, forsonede Vatikanet sig med staten og indgik konkordatet i 1929, som sikrede en gensidig anerkendelse mod stor økonomisk kompensation til kirken. Denne aftale holdt helt til begyndelsen af 1984, hvor et nyt, på mange måder revideret konkordat blev underskrevet.

Konkordatet sikrede den katolske kirkes indflydelse på ungdommen gennem et faktisk monopol på dele af undervisningssystemet, foruden at det garanterede kirkens totale frihed i egne anliggender. Det lagde grunden til den særlige politiske struktur, den afløste fascismen; en struktur, mange har kaldt DC-staten. Via præsterne, de katolske ungdomsafdelinger og klubberne af lokale magthavere opbyggedes i årene efter 1945 et stærkt netværk, som fordelte økonomiske og politiske privilegier mod støtte til partiet. Denne seje organisering har på den mest forbløffende vis kunnet overleve talrige skandaløse afsløringer af korrupsion, udygtighed og misbrug, ja har ligefrem overlevet sammenbruddet for sin ideologiske modstander, kommunismen. Om så kommunismens sammenbrud vil medføre opløsningen af den klientelistiske DC-stat, som mange håber på, kan kun fremtiden vise. Hvorom alting er, står det fast, at systemets forbøffende sejlivethed hænger sammen med traditionen for fester og processioner og det udvendige forhold til politiske ideologier.

Til folkefest i Gubbio

Midt i maj måned var vi kørt fra Firenze til Perugia for at se en særudstilling på det lokale arkæologiske museum. Om morgen den 15. maj viste det sig imidlertid, at museet var lukket som følge af en landsomfattende statslig strejke – i øvrigt med et nobelt og uselvisk politisk formål opdagede vi senere, men det er jo ikke det første, man tænker på, når man forgæves står og rusker i den låste dør, hvorpå det højt og tydeligt angives, at museet skulle have åbnet for mindst en halv time siden. Nå, den venlige portner foreslog os i stedet at køre til Gubbio, en god times kørsel oppe i Appenninerne, hvor “der skulle foregå noget spændende i dag”. Og heldigvis havde vi tidligere set Perugia – som ellers nok er et besøg værd – og fulgte hans råd uden anelse om, hvad vi gik ind til. Allerede længe før byen kunne ses, mærkedes det på trafikken, at det ikke var en dag som alle andre. Det myldrede med festklædte mennesker i karavaner af biler af enhver art, med nummerplader fra Milano, Torino, Roma og alle de andre store byer, foruden Tyskland og Frankrig. 50.000 mennesker viste det sig senere var

strømmet til denne lille by, næsten en fordobling af det normale indbyggertal. Og da vi kom ind i byen myldrede det med lokale og tilrejsende i hvide bukser og røde, gule eller blå skjorter og tørklæder, mens der hang middelalderlige bannere ud af alle vinduer. Så mange mennesker var der, at enhver form for bilkørsel var forbudt; og forbud mod bilkørsel i en italiensk by signalerer noget aldeles ekstraordinært. Vi parkerede på den store plads ved det velbevarede romerske amfiteater og spurgte, hvad der var på færde. "Festa dei ceri" lød svaret fra nogle ivrige unge, der var emigreret, men vendt tilbage til denne enestående begivenhed. De anbefalede os at finde et hotelværelse hurtigst muligt og blive de næste par dage for at deltage i dette årets absolutte højdepunkt for alle ægte Gubbioindbyggere, eugubini som de kaldes. Efter lidt søgen lykkedes det at finde en pensione rundt om hjørnet fra Palazzo del Bargello, og så kunne løjerne begynde.

De var faktisk allerede begyndt uden os. Unge mennesker, teenagere såvel som gifte mænd og kvinder langt op i tyverne styrtede rundt med farvestrålende tørklæder om halsen og sprøjtede vand på hinanden under høje hvin. Ikke kun som repetition af skoletidens vandkampe, men som del af et meget gammelt frugtbarhedsritual viste det sig snart. Enkelte landede ligefrem midt i fontænerne med enorme plask. Så det var ikke ganske farefrit at kæmpe sig frem til Piazza Grande (anlagt 1480) mellem Palazzo dei Consoli og Palazzo Pretorio. Men det lykkedes omsider. Her blev det klart, hvad hele hurlumhejen gik ud på. Midt i det kogende mylder af mennesker på pladsen, i klokketårnet og i paladserne bagved var forskellige grupper af mænd med hver sin farvekombination i skjorter og tørklæder ved at rejse tre massive, 10-12 meter høje træstativer på højkant ved hjælp af reb og masser af råben. På toppen af hvert af de timeglasformede stativer var anbragt en kirkeligt udseende figur i fra halv til kvart menneskelig størrelse. Ved nøjere eftersyn fremgik det dog, at der var en klar plan i det tilsyneladende uorganiserede kaos. Det var tre grupper på hver ti mænd, de såkaldte ceraioli, som hver arbejdede under kommando af en capodieci (leder af ti). Alle andre var tilskuere og hjalp kun til ved at råbe op. Midt i det hele red en elegant, hvidklædt kaptajn rundt med en cigaret i mundvigen og et sværd ved siden, mens andre mænd i renæssancedragter blæste fanfarer i trompeter og atter andre kastede kostbare amforaer af keramik op i luften og greb dem igen under trommernes hvirvler.

Da balladen var på sit højeste, blev der pludselig pause. Bærerne af de store trætingester sænkede håndtagene til jorden og lod dem stå, mens vi alle holdt siesta fra halv to til halv fem. Byens honoratiores og nogle af de aktive deltagere blev inviteret ind i rådhuset til en banket – som dette år badede sig i glansen fra fyrstinde Grace af Monaco, der deltog som marchesa Ranghiascis gæst. Pausen kunne vi uvidende turister benytte til at studere en stencileret folder fra turistbureauet, som sågar kunne fås i engelsk oversættelse. Den forklarede noget af baggrunden for det, der var på færde og røbede, at det hele lagde op til et kapløb med de enorme trætingester, det såkaldte corsa dei ceri. Pjecen undgik klogeligt at fremføre én utvetydig tolkning af festen, og luftede næsten alle de forklaringer, der er blevet fremført i den folkoristiske og etnologiske litteratur. Lidt klogere blev vi dog af læsningen. De store trætingester kaldes ceri, så langt er alle enige. Men ordet cero kan betyde adskilligt. Ifølge ordbogen er ceri voksllys, og med en del god vilje kan man da også få stilladserne til at minde om overdimensionerede, hellige voksllys, sådan som den officielle kirkelige fortolkning vil have det. Andre forbinder ordet med den romerske gudinde for frugtbarhed og agerbrug, Ceres, men det modsiges af dem, der påpeger at cero er hankøn og også betyder dumrian. Lægger man imidlertid alle disse lærde fortolkninger til side og selv ser efter, er det dog indlysende, at det drejer sig om tre enorme fallos'er. De må oprindeligt stamme fra en

førkristen frugtbarhedsfest, som det så er lykkedes kirken at omfunktionalisere ved at placere en helgen allerøverst oppe på hver. Sant'Ubaldo, San Giorgio og Sant'Antonio hedder de. Sant'Ubaldo er den fornemste og byens skytshelgen, så måske skyldes festens nuværende form, at det omkring 1100 lykkedes ham at få kirkens ydre godkendelse af dette stykke uovervindelig hedenskab. Sådant kan man i hvert fald godt læse den helgenlegende om ham, som kendes fra 1680-udgaven af Acta Sanctorum. Hvorom alting nu end er, så har denne fest i tusind år eller flere bestået i en konkurrence mellem tre sammenslutninger (korporationer, i dag kaldet famije) i byen, murerne (muratori), håndværkerne og købmændene (artigiani e commercianti) og landarbejderne (contadini). En konkurrence som har taget form af et kapløb, derfor betegnelsen corsa dei ceri.

Det var svært at erobre en god udsigtsplads på selve Piazza Grande, vinduerne med udsigt går i arv i familierne, og nede på pladsen stod folk på nakken af hinanden. Men løbet kan alle komme til at overvære tæt på, endda flere gange, trods de næsten 50.000 tilskuere. Ruten snor sig nemlig ad en nøje fastlagt rute op og ned gennem de snævre gader. De tre hold, der udskiftes tre gange under løbet, mens bærerne styrker sig med vin fra åbne tønder, styrter svedende og prustende afsted under tilhængernes opmuntring og modstandernes hån. Figurerne svajer faretruende fra den ene side til den anden og ser undertiden ud til at måtte støde ind i en balkon eller ligefrem vælte ned i menneskehavet. Men det er netop, hvad det gælder om: at løbe lige så stærkt som de andre uden at snuble, at løbe med god stil. Det er ikke et kapløb i ordets egentlige forstand, da rækkefølgen er fast med Sant'Ubaldo i spidsen. Men måden, løbet gennemføres på, kan variere meget og kommenteres ubarmhjertigt hele det næste år. Dette år var San Giorgio ved at vælte to gange, og hans tilhængere måtte snige sig langs murene et helt år, mens de håbede på revanche. En lille trøst var dog, som avisen Il Messagero bemærkede næste dag, at de året før havde udkonkurreret alle andre. Samme avis gav navnene på samtlige ceraioli og deraf fremgik, at over halvdelen af bærerne var kommet fra de store byer specielt for at løbe for deres korporation i denne årets vigtigste manifestation (Il Messagero 16/5 1979).

Efter det vilde løb gennem gaderne sænkedes tempoet lidt ved foden af bjerget og efterhånden slog løbet over i en adstadig religiøs procession. Under ledelse af ærkebiskoppen gik hele byens befolkning ad den snoede sti op til klostret Sant Ubaldo på Monte Ingino. Det er en lang og besværlig tur, ikke kun for bærerne, men også for alle de elegante kvinder i sylespidse stilethæle og elegant bytøj. Mange måtte tage skoene af ved foden af bjerget og gå på nylonstrømpefodder i støvet og gruset. Men alle gennemførte, mænd, kvinder, børn, gamle, uanset erhverv og politisk overbevisning og nåede frem til klostret, så de kunne kysse Sant'Ubaldo, der denne dag var stillet frem til beskuelse i klosterkirken. Et sådant syn bekræfter virkelig italienske sociologers vittighed om, at italienerne er et folk af ateister, der går i kirke.

Hvad handler hele dette postyr så egentlig om? En katolsk procession med hedensk baggrund i en ret velstående egn, hvor flertallet siden 1945 uden afbrydelser har stemt socialistisk og kommunistisk? Det er hele byens fest, som alle deltager i, hvadenten de bor der eller ej. De få ulykkelige, der bor så langt væk, at de ikke har råd til at rejse hjem, har forsøgt sig med lokale varianter, som f.eks. Gubbio-udvandrerne i byen Jessup i Pennsylvania, USA der har afholdt ceri hvert år siden 1907! For dem der kan deltage, er det et fællesskab, som viser sig i konkurrencen mellem grupperne, der demonstrerer de indbyrdes forskelle ved at bære forskellige farver. Gubbio er en lille by, og har altid været det, derfor er der kun tre

sammenslutninger mod f.eks. 17 contrade ved palioet i Siena (et hestevæddeløb, som afholdes hvert år 2. juli og 16. august). I Gubbio er sammenslutningerne – eller var i hvert fald oprindeligt – baseret på erhverv, mens det i andre byer som f.eks. Siena er kvarteret, contradaen som er den organiserede enhed. Det fælles for dem begge er konkurrencen.

Denne konkurrence er imidlertid ikke så gammel som selve festen. Som sagt er der ingen tvivl om, at grundlaget for Festa dei ceri i Gubbio er en førkristen frugtbarhedsritus, som den har været kendt over hele Italien, ja i hele middelhavsverdenen, så længe der har været dyrket agerbrug. Men hvorfor har denne frugtbarhedsfest lige netop holdt sig i Gubbio og ikke i alle de andre umbriske og toscanske byer, der først indenfor de sidste halvtreds år har søgt at genopfinde egne middelalderlige traditioner, først på opfordring fra det fascistiske styre, der gerne ville fremstå som beskytter af folkelige traditioner, siden af hensyn til turismen og de emigrerede? Og hvorfor lige i form af et væddeløb med fatslagt rækkefølge for konkurrenterne? Desværre er Gubbios historie endnu ikke udforsket så godt, at vi har fremstillinger af det symbolske og det sociale liv, der kan måle sig med Richard Trexlers for Firenze. Det er egentlig mærkeligt, for i Vatikanets arkiver ligger et uvurderligt kildemateriale med noget så enestående som egentlige forhandlingsreferater fra byrådet tilbage fra højmiddelalderen. Arkivalierne ligger i Vatikanet fordi Gubbio kom under Pavestaten i 1624.

Noget kan dog siges. Gubbio passer fint ind i det mønster, vi kender fra andre mellemitalienske byer i kommunitiden. Den grundlæggende sociale organisation indenfor byen var lavet (korporationen) eller kvarteret. Nogle steder dominerede den ene form, andre steder den anden. Det fælles var eksistensen af hierarkiske organiseringer af rige og fattige sammen på tværs af alle forskelle i status. Oprindelsen af disse fælles organiseringer fortaber sig i det dunkle i århundrederne før årtusindskiftet, men funktionen er klar. Den fælles organisering af rige og fattige bidrog til at dæmpe den) klassekamp, der ellers ville have revet bystaterne midt over i deres selvstyrende epoke i højmiddelalderen, den såkaldte kommunitid. De 'klassekampe', som kilderne beretter om som f.eks. Ciompi-oprøret i Firenze i 1300-tallet eller de tilsvarende kampe i Siena, har ved nøjere eftersyn vist sig at være magtkampe indenfor den sociale og politiske elite. I Siena, stedet for den anden store folkefest il palio, som har været afholdt uden afbrydelser siden middelalderen, var konkurrencen ikke fra starten det centrale. De udviklede partidannelser og alliancer mellem de 17 contrade og forsøgene på at snyde hinanden med alle midler også de mest beskidte og groveste, der præger dette væddeløb, blev aktivt fremmet af storhertug Cosimo II Medici, efter at han i 1555 havde erobret Siena. Formålet var uden tvivl at gøre det lettere at indlemme denne stolte og uafhængige by i den enevældige, toscanske territorialstat, som tog form i 1500-tallet. Samtidig blev palioet siden 1472 økonomisk støttet af verdensbanken Monte dei Paschi, i dag en af verdens 50 største banker. Det har givetvis været en kraftigt medvirkende årsag til at denne tradition overlevede, at det har kunnet lade sig gøre at mobilisere store pengemidler, som har tiltrukket de bedste heste og bedste jockeyer fra hele Italien.

Helt tilsvarende interesser i at fremme konkurrencen kan ikke påvises i Gubbio, der hørte under Montefeltrofamilien i Urbino til 1624. Måske skyldes kontinuiteten i afholdelsen af festen især, at byen kom til at ligge så langt fra alfarvej, da den blev en del af den økonomisk tilbagestående og slet regerede Pavestat, og fortsatte med at være langt væk efter samlingen af Italien i 1860. Men forenede i konkurrencens form har Corsa dei ceri været hele tiden. Endda i en sådan grad, at udvandrede Gubbio-borgere som før nævnt tog det med sig. Konkurrencen synes også at have været nok i sig selv og har aldrig givet anledning til afholdelse af et

marked, som det ellers var almindeligt i middelalderen. Til gengæld går processionen nu om dage tvangsfrit over i en kæmpemæssig gadefest, hvorunder man kan opleve noget så sjældent som berusede italienere, der om natten ligger og sover branderten ud på fortove og i parkerne. Gubbio er et besøg værd den 15. maj hvert år.

Calcio Storico i Firenze

En anden af de store offentlige manifestationer i Italien er den årlige, såkaldt 'historiske' fodboldmatch på en af de vigtigste pladser i Firenze. Også den har meget gamle rødder, omend ikke helt så lange som Palioet i Siena. Calcio Storico Fiorentino kaldes den. Den foregår kun én gang om året i slutningen af juni. Så klæder deltagere og tilskuere sig ud i dragter fra 1500-tallet og dyster ivrigt i en sport som mest minder om en blanding af brydekamp, rugby og fodbold. Der er regler, hvis overholdelse overvåges nøje af holdkaptajnerne og kontrollører, men for den udenforstående er de svære at opdage. Hårdt går det til, ligesom ved hestevæddeløbet i nabobyen Siena, il palio. Forskellen er især, at det i Firenze går det ud over mænd, mens det i Siena er heste som bliver slået på, brækker benene og slæbes hen i sidegaderne for at blive skudt i en blanding af sorg og blodrus. Helt så slemt går det ikke til ved den årlige fodbolddyst i Firenze, men hvert år kommer mange af deltagerne på hospitalet med større og mindre skader. Derfor blev det i år forsøgt at ændre reglerne, så færre af spillerne kom til skade. Derved håbede bystyret at dæmpe tilskuernes raseri noget, så det ikke kom til helt så voldsomme gadekampe som i tidligere år.

Ifølge traditionen blev fodboldkampen første gang spillet i 1530. Dette år blev Firenze belejret af en tysk lejemærker under kejseren og paven i fællesskab. Disse to hæderværdige gentlemen havde allieret sig for at få genindført medicinerens styre i byen, der få år tidligere havde indført et republikansk styre. Det havde kaldt mange af byens begejstrede sønner hjem, bl.a. den overbeviste republikaner Michelangelo, som lavede statuen af David til ære for republikken. Men i juni måned sang det frie styre på sit allersidste vers, mens belejringen skred planmæssigt frem. For at holde modet oppe hos forsvarerne afholdt man en sportskamp på en byens af hovedpladser ved kirken St. Croce. To hold på hver 27 deltagere i typiske 1500-tals-militærdragter stormede rundt på et gruslag og søgte at kaste, sparke eller bære en bold over i et net på modstanderens banehalvdel. Under kampen blev de så optagede, at de – og tilskuerne – ifølge legenden helt glemte den beskydning, som belejrerens artilleri udsatte dem for.

Republikken gik under, Medicifamilien blev indsat som storhetuger af Toscana, men det årlige boldspil mellem byens fire kvarterer, Santo Spirito, Santa Croce, Santa Maria Novella og San Giovanni overlevede til ind i 1700-tallet. Så fik befolkningen andre interesser. Det varede helt til 1930, hvor det fascistiske bystyre i overensstemmelse med regimets almindelige politik med at fremme lokal folkløse genindførte spillet. Denne gang ganske vist på den fornemste politiske plads i Firenze foran rådhuset, piazza Signoria. Her er det siden foregået, indtil det for tre år siden flyttede tilbage til gamle plads ved St. Croce. Ikke af historiske årsager, men af hensyn til turismen. Det var simpelthen dårlig forretning at afspærre byens største seværdighed i en hel uge, blot af hensyn til de få tusinde fanatikere, der holder traditionen i hævd, træner ihærdigt og får deres mødre og hustruer til at sy dragterne og pleje sig bagefter, alt for spillets skyld. Flot er skuet, som i de mange andre toscanske og umbriske byer, når indbyggerne afholder deres årlige byfester med turneringer som i Arezzo, armbrøsts skydning som i Sansepolcro eller hestevæddeløb som i Siena. Hundreder af deltagere

i farvestrålende dragter marcherer rundt i gaderne med trommer og horn, mens dusinvis af veltrænede flagsvingere kaster deres bannere højt op i luften på kommando og griber dem igen som med én hånd. Og så kommer de egentlige udøvere, barske og muskelsvulmende, som var de på vej til en scene i en middelalderlig film med Sean Connery i hovedrollen. Og det er sådan set netop, hvad de er. 23. juni 1991 spillede de røde mod de blå, 24. juni de hvide mod de grønne og 30 juni konkurrerede vinderne om at få den kalv, som hele konkurrencen handler om.

Haver og ghettoer – den jødiske kulturarv i Italien

Midt på Manhattan, øst for Central Park ved 82. gade ligger det relativt uanselige Jewish Museum og vidner om eksistensen af en livskraftig jødisk kulturel tradition i denne metropol. Velklædte, små jødiske mamaer myldrer kvidrende ud og ind en regnvåd, lun mandag eftermiddag, hvor museet som et af de eneste er åbent. Og det for en hel verden, som man ikke anede eksistensen af. Hvem ud over specialisterne ved, at der er en stor og levende jødisk kulturtradition i Italien? Til evig hæder for italienernes humanitet tænker man ikke på antisemitisme og holocaust i forbindelse Italien. Tværtimod har der altid været en livskraftig jødisk kultur, endda længe før ødelæggelsen af templet år 70 evt. og diasporaen. Det fik man grundig besked om på en særudstilling på Jewish Museum i 1990. Jøder var der i Italien, selv om de aldrig har været mange. Blot var – og er – de så godt assimilerede, at ingen ville finde på at fremhæve forfattere som Natalia Ginzburg, Carlo Levi og Alberto Moravia eller ledende kommunister som Umberto Terracini og Emilio Sereni specielt for deres jødiske baggrund. Men sådan en havde de altså – blandt andet.

Ren idyl har det imidlertid ikke altid været, hvilket fremgår af det enkle faktum, at ordet ghetto er af italiensk oprindelse. Det betyder metalstøbeform og hentyder til støberierne i den del af Venezia, som jøderne i 1500-tallet blev henvist til. Jøderne slap først endegyldigt ud af ghettoerne med foreningen af Italien i 1859/60. Men så gik det også stærkt. Så stærkt, at Italien som et af de først lande i Europa udnævnte en person af jødisk afstamning til general, Giuseppe Ottolenghi i 1888. Årsagen var hans politiske rolle i samlingen af Italien, og han klarede sig da også dårligt under kolonifelttoget i Æthiopien. Alt dette og meget mere fik man glimrende besked om i udstillingen, som logisk nok blev kaldt Gardens and Ghettos. I fem hovedafdelinger kunne vi følge jødisk liv før, under og efter ghettoilværelsen med et væld af originale kunstgenstande. Særlig interessante var en snes fotografiske portrætter af medlemmer af den italienske elite taget af den jødiske fotograf Mario Nunes Vais i begyndelsen af århundredet. Her kunne man se den jødiske finansminister Luigi Luzzati, den supernationalistiske forfatter Gabriele D'Annunzio, Benito Mussolini og dennes elskerinde Margherita Sarfati foruden fotografens egen familie.

Margherita Sarfati er en af de mest interessante og modsætningsfyldte af de jødiske personer, som udstillingen handlede om. Sammen med sin velhavende, ligeledes jødiske mand tilhørte hun allerede før 1. verdenskrig ledelsen af det socialistiske parti. De fulgte Mussolini i hans støtte til interventionen i 1. verdenskrig og var efter krigen medstiftere af det fascistiske parti. Det var der også andre jøder som var, hvilket ikke var underligt, da det fascistiske parti fra omkring 1921 blev opfattet som en garant for den velhavende middelklasse mod arbejderne og katolikkerne. Og jøderne tilhørte pga. af deres høje uddannelsesniveaue denne middelklasse. Det er et vidnesbyrd om deres integration, at de kunne tilslutte sig fascismen, som på sin side var næsten fri for racistiske undertoner helt til racelovene i 1938. Margherita

Sarfati er karakteristisk for denne selvbevidste og højtuddannede klasse. Hun skrev den officielle biografi af Mussolini i 1926, var kultureddaktør på Mussolinis avis *Popolo d'Italia*, redigerede partiets officielle teoretiske tidsskrift *Gerarchia*, og påvirkede den italienske fascisme til at indtage en positiv holdning overfor moderne kunst og arkitektur, stik modsat de tyske nazister. Hun ledede og promoverede selv den såkaldte *Novecento* gruppe, der bl.a. rummede malere som Mario Sironi. Den søgte at moderere mellem den helt modernistiske kunst og de krav om at virke politisk, som den fascistiske overbevisning satte. Hendes liv blev dokumenteret i en mængde fotografier og dokumenter foruden i portrætter malet af henholdsvis Umberto Boccioni og Mario Sironi før 1. verdenskrig. I udstillingen fandtes desuden nogle få men vigtige arbejder af Amedeo Modigliani. Født i et jødisk miljø i Livorno valgte han at tilbringe det meste af sit korte liv i et internationalt bohème-miljø i Paris. Men italiensk jøde var han, ligesom broderen, der var en fremtrædende leder i socialistpartiet.

Var der overraskende mange jøder i det fascistiske parti, var der dog forholdsvis langt flere blandt antifascisterne. Ikke pga. af fascismens racepolitik, men fordi jøderne var centrale bærere af den humane, liberale ateistiske politiske kultur, der dominerede indtil 1. verdenskrig. Lederen af modstandsorganisationen *Giustizia e Libertà*, Carlo Rosselli var jøde lige som det andet af de mest kendte ofre for undertrykkelsen, Carlo Levi var det. Carlo Rosselli blev sammen med broderen Nello myrdet i Frankrig, mens Carlo Levi i først omgang 'slap' med forvisning til Basilicata. Det kom der en berømt bog om kulturkløften i Italien, *Kristus standsede ved Eboli*, ud af. Men lægen Carlo Levi var oprindeligt mere kendt som modernistisk maler og medgrundlægger af kunstnersammenslutningen *gruppo sei* i Torino. Hans malerstil skiftede med tiden; fra dramatisk ekspressionisme i 30'erne til engageret socialrealisme i efterkrigstiden for at slutte i en mere poetisk universel tone i 60'erne, samtidig med at han blev valgt til senator på livstid.

For mig var den største opdagelse dog Antoinetta Raphaël Mafais 'upolitiske' arbejder. Født i Kovno i Litauen, opvokset i London og uddannet i Paris og en af de 85 % af de italienske jøder, der overlevede forfølgelsen 1943-45, er hun en af de vigtigste inspiratorer for den såkaldte "scuola romana", der virkede mellem 1930 og 1945. Gruppen omfattede mange, især jødiske kunstnere, som ikke udstillede meget under fascismen og derfor er forblevet ret ukendte indtil genopdagelsen på quadriennalen i Rom 1960. At denne særprægede retning kom amerikanske kritikere for øje, var et af de kunsthistoriske hovedresultater af Jewish Museums initiativ. For os andre var det det enestående indblik i en nær og dog fjern side af den italienske kultur.

Fascismen og den moderne arkitektur

I 1961 formulerede en af de mest fremtrædende, moderne italienske arkitekter, Ernesto Rogers følgende selvansagelse som sit bidrag til en serie forelæsninger om fascismen og antifascismen 1918-36 i Milano:

De vigtigste arkitekter i vore generation var Terragni og Pagano; og Terragni og Pagano var de mest fascistiske af os (...) Man er nødt til uden fortielse at indrømme, at størstedelen af de italienske arkitekter har bidraget direkte eller indirekte, med udmærkelse eller uden til regimets (det fascistiske u.ø.) bygninger. Det er nødvendigt at fastslå denne sandhed, for kun ved at sige det, kan man håbe at overvinde fejltagelsen. Det kan forekomme mærkeligt, at intelligente og ærlige personer, som mange af dem var, i et land som allerede havde

frembragt en Gramsci, en Matteotti, en Gobetti, ikke forstod fascismen og blev ved at tage fejl. Og alligevel er vores historie sådan, de består af mennesker, som tog fejl uden at forstå, hvornår og hvorfor de begik deres fejl. Når jeg vover at genoplive denne historie over for så stort et publikum, når jeg vover at betro mig offentligt, er det fordi jeg virkelig tror, at hvis de moderne arkitekter i Italien har fejlet ved at samarbejde med fascismen, så har de vist sig i stand til at sone og genvinde agtelsen, da de gik over til antifascismen. Her er i korthed deres historie.

Hvordan forklare denne fejltagelse hos en ganske berømt samling af personer som trods alt diskuterede, selv om de ikke kunne tale alt for meget offentligt. Jeg tror, at årsagen til vores fejltagelse lå i filosofisk forvirring. Vi baserede os på en syllogisme, som groft sagt lød sådan: fascismen er en revolution, den moderne arkitektur er revolutionær, derfor må den være fascistens arkitektur. Som I ved, er det første led forkert, hvorfor konsekvensen ikke kunne undgå at være katastrofal; fascismen var ikke en revolution. (Rogers 1962, 335-36).

Med disse ord så Ernesto Rogers realistisk i øjnene, at det nære forhold mellem den moderne arkitektur og det fallerede politiske regime kaster et dårligt lys over den berømmede italienske modernisme i arkitekturen. Men i den historiske sandheds navn mente han det ikke muligt at benægte et vist ideologisk slægtskab mellem de to fænomener, i hvert fald før 2. verdenskrig. Det er anerkendelsesværdigt, da mange andre som f.eks. arkitekturhistorikeren Bruno Zevi har benægtet enhver forbindelse (Zevi 1950). Selv den ellers yderst reflekterede, åbne og nuancerede arkitekturhistoriker Cesare De Seta har i sin grundige rekonstruktion af den arkitektoniske kultur i Italien i tiden mellem krigen benægtet, at der var nogen egentlig indholdsmæssig og ideologisk forbindelse mellem den rationalistiske arkitektur og det fascistiske regime ud over det forhold, at de var kronologisk samtidige (De Seta 1972). Senere har han formuleret forholdet således:

Arkitekten Giuseppe Terragnis Casa del Fascio i Como (1932-26) og maleren Mario Sironis billeder af byperiferier (1922-44) er værker af fascistiske kunstnere, men ikke resultater af fascistisk kultur, fordi denne i almindelighed udtrykker værdier der er i modsætning til Terragnis og Sironis. Casa del Fascio i Como er født af åndelige fordringer og af stilistiske fordringer, der tilhørte epoken. (De Seta 1976,10).

De Seta er en vidende og kompetent arkitekturhistoriker og har ikke foretaget en bevidst tilsløring af en mulig sammenhæng. Han er et reflekteret resultat af den almindeligt udbredte opfattelse af fascismen, som har været gældende i antifascismens epoke efter 2. verdenskrig (jvf. Gregotti 1968). Efter fascismens og nazismens militære nederlag blev fascismen reduceret til en samlebetegnelse for alt ondt og reaktionært i verden. Efter 1945 har det derfor været umuligt for italienske intellektuelle at acceptere, at der skulle have været en tættere ideologisk overensstemmelse mellem det nye rationalistiske eller funktionalistiske formsprog og de i dette sprog indbyggede forestillinger om et nyt og mere retfærdigt (og mere rationelt fungerende) samfund på den ene side og fascismen på den anden. Men det var der ubetvivleligt, som det fremgår af Ernesto Rogers' selvkritik.

Hvad vi forstå i dag er, at fascismen i sit udspring, dvs. som ideologi og bevægelse, forstod sig selv som et "moderne" opgør med det gamle konservative samfund, den liberale politik og den socialistiske arbejderbevægelse, der efter manges mening havde svigtet i 1. verdenskrig. Man kan med megen ret opfatte fascismen som et ungdomsoprør rettet mod det kapitalistiske samfunds hovedideologier, liberalismen og socialismen. Dette gælder for både fascismen i

Italien og nazismen i Tyskland. Går man tættere på det ideologiske indhold i bevægelserne var der dog store forskelle. Den italienske fascisme ville et helt "nyt" samfund og et ny fascistisk menneske. For at opnå ville den benytte sig af alle det industrielle samfunds nye teknologiske opfindelser. Der var således ikke nødvendigvis langt fra futuristernes råb om, at alt det gamle skulle væk, syndikalisternes krav om nye ledelsesformer på arbejdspladserne, de hjemvendte soldaters krav om en ny magtfordeling i samfundet, som kunne skabe plads til dem, og det fascistiske parti afvisning af den gamle parlamentariske (u)orden til de unge arkitekters krav om en ny, mere rationel og funktionel samfundsplanlægning og dertil svarende formmæssige udtryk.

Man kan karakterisere den italienske fascisme som et moderniserende udviklingsdiktatur til langt op i 1930'erne, hvorefter styret gradvis ændrede karakter under indtryk af den påtvungne alliance med det nazistiske Tyskland. Den tyske nazisme derimod var et svar på usamtidighederne i et meget mere moderne samfund. Nazismen sejrede ved at formulere småborgerskabets angst for såvel den organiserede arbejderklasse som for den centraliserede storkapital. Derfor fremtrådte den på overfladen langt mere tilbageskuende og afviste efterhånden den moderne kultur til fordel for Albert Speers neoklassicisme, den arkitektur de fleste i dag forbinder med "fascistisk arkitektur". At det var mere kompliceret, når man undersøger kunsten nærmere, som jeg gjorde i kapitlet om Tyskland, ændrer ikke ved denne overordnede karakteristik. På længere sigt var den utilsigtede virkning af de regimer dog nærmest modsat. Den tyske nazisme kom – især fordi den smadrede den gamle elite og tabte krigen – til reelt at fremme en radikal modernisering af det tyske samfund, som BRD siden har høstet fordelene af – mens den italienske fascisme kørte fast i et tilbagestående samfund og hverken kunne indfri sine løfter om reformer indadtil eller militær ekspansion udadtil. Men det er en anden historie, som ikke skal fortælles her.

I mellemkrigstiden var det altså på ingen måde indlysende, at fascismen ikke var den revolution, den selv proklamerede. Det har eftertiden overset, fordi det efter fascismens fald var nødvendigt at samle alle kræfter på tværs af politiske anskuelser for at slå nazismen militært. Og bagefter fungerede den proklamerede antifascisme – især i Italien – som den forfatningsmæssige forudsætning for al respektabel politisk og kulturel aktivitet. Antifascismen blev indsat i den nye forfatning af 1947. Og det var ikke kun hykleri men en ærligt tilkæmpet overbevisning. Mange af de unge fascistisk uddannede intellektuelle i Italien brød med fascismen i 1936, 1939-40 eller efter 1942-43, efterhånden som det gik op for dem, at programformuleringerne om det nye retfærdige samfund kun var ord, og at der bagved skjulte sig et korrupt, magtbegærligt, traditionelt imperialistisk system.

Et af de fornemste eksempler på en person, som tog den fulde konsekvens af sine anskuelser var den Giuseppe Pagano, som ifølge Rogers og mange andre var den mest lysende blandt rationalisterne. Født i Istrien under østrigsk herredømme i 1896, deltog han som frivillig i den italienske hær i 1. verdenskrig 1915-18. Han deltog i D'Annunzios indtog i Fiume i 1919, var et fremtrædende medlem af det fascistiske parti fra dets grundlæggelse i 1919, fik en lysende arkitektkarriere 1928-40, meldte sig igen til hæren i 1941 for at deltage i krigen mod Grækenland. Skuffedes over fascismen og brød i 1942 enhver forbindelse med partiet og blev ledende partisancommandant i modstandsbevægelsen; arresteret i 1943 nægtede han at lade sig indrullere i Salò-republikkens fascistiske hær og blev udleveret til tyskerne, i hvis hænder han omkom i koncentrationslejren Mauthausen 22. april 1945. I sin dagbog – der ikke var beregnet på offentliggørelse – formulerede Pagano det livssyn og den politiske overbevisning,

som først fik ham til at kæmpe for den fascistiske revolution i 20 år og dernæst bekæmpe det selvsamme styre med våben i hånd:

Når jeg har meldt mig frivilligt (til militærtjeneste) er det med fuldt køligt overlæg ... for at vise, at jeg er villig til at løbe risikoen for at dø i krig. Det gør jeg for at bevare min uafhængighed som menneske og kunstner overfor en truende politisk belejring, som kvæler os, ydmyger os og trækker os ind i en flokkonformisme. Hvordan skal man reagere, hvis ikke ved at acceptere alle spillets risici for at generobre den anseelse, som de intellektuelle har tabt, og håbe på en virkelig revolution, på en virkelig moralsk renselse, på en virkelig genfødsel af værdierne i vores mediterrane italienskhed (italianità) som logisk konsekvens af dette fantastiske tyveri af værdighed, på hyklerisk vis forklædt som humane, lovlydige og racebevarende hensyn ...

Senere hedder det:

Hvorfor risikere så meget for at forsvare et system, der er så fjernt fra de virkelige overbevisninger, der har præget mit skabende liv? ... Der er hos os alle en altopslugende vilje til at sætte sig op mod denne nye feudalisme hos veltalende ledere, der er inkompetente, reaktionære, som skræpper retorisk op om hellige principper i en orden og et hierarki som er absurd, uretfærdigt og konstant selvmodsigende. Efter krigen må vi have tingene på plads: Vi må lægge de tusindvis af problemer åbent frem påny og handle forfra med al den fortvivlede autoritet, der er i vores idealer, som så kynisk er blevet forvansket og forhånet af nutidens lave politiske opportunisme. (Pagano 1976, 433-35).

Den desperate idealisme kombineret med aktivisme, der lyser ud af denne undsigelse af det fascistiske regime – men ikke dets proklamerede idealer – havde Pagano fælles med store dele af mellemkrigstidens unge intellektuelle. Det var det samme konsekvente, idealistiske krav om et bedre samfund, der fik flertallet af de italienske intellektuelle til at tilslutte sig det kommunistiske parti under og efter krigen. Et livsforløb som Paganos er svært at forstå for os i dag. Men det demonstrerer tydeligt behovet for at studere fascismen på en anden og mere forstående måde end den afvisning, som det automatiske, antifascistiske beredskab tilsiger. At forstå er ikke at undskylde, men netop at forklare, hvad det dragende ved fascismen var for unge idealister i mellemkrigstiden. Og kun ved denne indfaldsvinkel bliver det muligt at bestemme det fælles tankegods i rationalismen og fascismen uden automatisk kun at reducere rationalismen til magtarkitektur. At det så kan blive nødvendigt at nuancere rationalisternes egen forståelse af deres arkitektur som progressiv, rammer ikke kun dem, men hele den intellektuelle avantgardes bestræbelser på at ændre virkeligheden med planlægning fra oven og udefra. Når alt dette er sagt må det understreges, at de rationalistiske arkitekter ikke kom til levere den officielle fascistiske arkitektur, hvor gerne mange af dem havde villet. Man kan overhovedet ikke tale om én fascistisk arkitektur, men om arkitektur under fascismen, opdelt i mindst tre eller fire indbyrdes konkurrerende retninger, hvoraf ingen opnåede total dominans. Ikke engang den “nationalistiske funktionalisme” hos regimets ledende arkitekt, Marcello Piacentini kan kvalificere til denne værdighed, alle hans æreshverv og store samlede opgaver til trods (Østergård 1986). Men de rationalistiske arkitekter var på den anden side ikke så undertrykte og opgavemæssigt udsultede, som det hævdes i det meste af historieskrivningen om dem.

Den førnævnte Bruno Zevi kan tages som eksponent for hele den antifascistiske holdning til arkitekturen. Han emigrerede under fascismen til USA, hvor han tog eksamen i arkitektur ved Harvard under vejledning af den internationale modernisme førstemand, Bauhausarkitekten Walter Gropius. Som medlem af den antifascistiske organisation *Giustizia e Libertà* vendte han i 1943 tilbage til Europa og deltog i kampen mod fascismen som medlem af *Partito d'Azione*, partiet for den liberale, ikke-kommunistiske og ikke-katolske modstandsbevægelse. Fra 1945 underviste han ved universitetet i Venezia, fra 1963 ved Roms universitet, indtil han i 1981 emigrerede til USA i protest mod de dårlige forhold på de italienske universiteter. I hele perioden har han været en indflydelsesrig kommentator af og promotor for den moderne italienske arkitektur i det månedlige tidsskrift *L'Architettura – cronache e storia*, som han redigerede fra 1955 og i ugebladet *Espresso*. Artiklerne fra hans faste rubrik er udgivet i 20! bind under overskriften *Cronache d'Architettura*, Bari 1971 ff. I disse bind kan man følge en typisk antifascistisk, ikke-kommunistisk intellektuels kommentarer til den nationale og internationale kulturelle udvikling. Glæden over sejren over fascismen afløstes hurtigt af skuffelse over nederlaget for partisankampens tværpolitiske samarbejdslinie. Her grundlagdes og befæstedes den antifascistiske myte om fascismens totale åndløshed og umuligheden af, at der kunne have været noget som helst åndeligt slægtskab mellem den moderne arkitektur og fascismen. Dette synspunkt er også bærende i hans øvrige arkitekturhistoriske forfatterskab lige fra *Verso un'architettura organica*, 1945 til *Storia dell'architettura moderna* fra 1975.

Selvfølgelig måtte de unge, moderne arkitekter påtage sig de opgaver, de kunne få. Og disse måtte i et autoritært diktatur som det fascistiske Italien i høj grad dikteres af ideologien i det herskende parti. Men det kan ikke skjules, at det rationalistiske formsprog passede fint til fascismens autoritære eksplicit antidemokratiske opfattelse af forholdet mellem herskende og beherskede. At der skulle være noget særligt antifascistisk i den moderne arkitektur, som især Bruno Zevi har argumenteret for dementes effektivt af eksemplerne Pagano og Terragni. Terragni formulerede sammenhængen mellem politisk formål og kunstnerisk udformning af det højt berømmede Casa del Fascio i Como, der opførtes mellem 1932 og 1936, således:

Temaet er absolut nyt; absolut umuligt at benytte nogen som helst henvisninger til eksisterende repræsentative bygninger; det er derfor nødvendigt at skabe på en helt ny basis og ikke glemme, at fascismen er en absolut original begivenhed ... Udfordringen fra beliggenheden: Hensyn til grundens form har fået mig til at bebygge hele det tildelte areal. Det medførte øgede problemer med dagslys, ventilation, fordeling af rum og korridorer og – ikke mindst – med regnvandet. De særlige problemer og behov der skulle opfyldes i dette Casa del fascio var følgende: et omfattende overdækket område i midten ud mod hvilket korridorer, kontorer og mødesale vender. Det medførte behov for at analysere muligheden for, at fascisterne og folket kunne komme hen til dette udstrakte område i samlet formation ved de store møder; det gjorde det nødvendigt at opgive enhver løsning med forbindelse mellem det indre og det ydre således, at en højtstående fascist (gerarch) kunne tale til tilhørerne, der var forsamlet ude på pladsen. På denne måde giver Mussolinis opfattelse af fascismen som et hus af glas, som alle kan se ind i, også plads til denne fortolkning, som er komplementær med den første: ingen barriere, ingen forhindring mellem den politiske ledelse og folket. Denne måde fysisk at gå ud til folket på (andare verso il popolo) forudsætter, at folket frit kan nærme sig huset, og at dette hus sammen med lederne og kommandanterne tager venligt mod den sociale tilnærmelse. Det at kunne se, hvad der sker indenfor, er den største udmærkelse for en bygning, der er lavet til folket i modsætning til et kongeslot, en

kaserne, en bank (G. Terragni, “La costruzione della Casa del Fascio di Como”, *Quadrante* 35-36, 1936).

Terragnis autoritære grundindstilling hyllet i populistiske fraser og hypermoderne formsprog kunne godt have fungeret som regimearkitektur, hvis Mussolinis diktatur havde kunnet enes om ét arkitektonisk sprog. Den fremtrædende modernist Le Corbusier skrev direkte til Mussolini og bragte sig selv i forslag som den italienske fascisme officielle arkitekt, samtidig med at indbyggerne i Geneve kritiserede hans palæ for Folkebundet som udtryk for den argeste bolsjevisme (Lamberti 1972, 817-72). Sådan kom det ikke til at gå, og arkitekturen under fascismen drejede gradvist i mere og mere neoklassicismisk retning. Men det var ikke kunstneres skyld.

I stedet for at fremstille modernismen som total negation af fascismen og de øvrige autoritære regimer i mellemkrigstiden bør man nuancere den gængse opfattelse af såvel fascisme som modernisme. På den ene side viser de intellektuelles og kunstneres idealistiske tiltro til fascismens bestræbelser på at skabe et nyt samfund ved at skabe et ny menneske, at den ikke kun var reaktionær, som vi har vænnet os til at se den i antifascismens epoke. Den italienske fascisme var både som bevægelse og regime et populistisk massediktatur, der på en del punkter nedbrød det gamle, stive klasse- og kastedelte liberale samfund. Den indvarslede og fremmede folkets indtræden i historien ved som Walter Benjamin har sagt det “at lade masserne komme til udtryk – om ikke til deres ret”. På den anden side var modernismen ikke kun et emancipatorisk, progressivt program for en demokratisk modernisering via skabelsen af overensstemmelse mellem æstetisk form og funktion. Eller rettere, ved at søge at gennemføre dette mål fra oven landede den i dilemmaet for alle formynderiske forbedringsprogrammer og blev autoritær. Oplevelsen af formynderiet i den totale planlægning af vores livsrum er vel den primære erfaring, som efterkrigsgenerationen har gjort med rationalisme og funktionalisme, hvorfor den også er kommet i en sådan miskredit, at dens byer og boligkomplekser i fuldt alvor foreslås sprængt i luften som forudsætning for skabelsen af et mere menneskeværdigt samfund.

Selv om de italienske rationalister bestemt var stærkere til at producere programmer for arkitekturen end til at føre disse ud i livet, er der dog bygget – og bevaret – så meget, at man kan dømmes om hensigt og virkning af deres formsprog. Og det kan ikke være en tilfældighed, at samme formsprog kunne bruges til at hylde et autoritært moderniseringsdiktatur og visionen om et demokratisk, socialistisk samfund. I begge tilfælde var der tale om, at det ‘gode’, ‘moderne’ liv skulle planlægges totalt af bedrevende, oftest velmenende eksperter og presses ned over folk, uanset om dette folk selv opfattede deres problemer på samme måde. Moderne arkitekters raseren i Europas storbyer i øst som i vest lader ikke verdenskrigens rædsler meget tilbage at høre. Mussolini krævede i en tale, at arkitekterne skulle skabe “bygninger i overensstemmelse med vor tid” og det gjorde de i samme formsprog under fascismen såvel som under demokratiet. Den rationalistiske modernitet var smuk men i bedste fald politisk indifferent. I de fleste tilfælde endda reelt autoritær. Det gælder for giganter som Pagano uanset hans senere antifascistiske engagement, det gælder for Le Corbusier og det gælder for Terragni, der døde i 1944 efter at være vendt hjem fra krigstjeneste ved den russiske front. Og det gjaldt for dusinvis af mindre og mindre kendte ånder.